

KÖNYVISMERTETÉS

Közgazdasági Szemle, LVII. évf., 2010. június (555–559. o.)

Erőszak és növekedés

**Gondolatok Douglass C. North, John Joseph Wallis és Barry R. Weingast:
Violence and Social Orders. A Conceptual Framework for Interpreting
Recorded Human History című könyv kapcsán**

Cambridge University Press, New York, 2009, vii + 308 oldal

Két évet várt nagy érdeklődéssel a könyv megjelenésére a szakma. A várakozás azoknak a már korábban publikált tanulmányoknak és előadásoknak volt köszönhető, amelyekben a szerzők felvázolták a könyvben alkalmazott elméleti keretüket. Ez új megközelítést kínál annak a problémának a megértésében, hogy az emberiség hogyan fekezte meg a történetet inherens módon átszövő erőszakot. Mivel az erőszak megfékezése és a gazdasági növekedés elválaszthatatlan kapcsolatban állnak, így a szerzők elméleti kerete végső soron a gazdasági fejlődést „szolgáló” intézmények történeti fejlődését magyarázza. Bár North és szerzőtársai maguk explicit módon nem minősítik elméletüket, a történelem szinte egészén átívelő példáik azt sejtetik, hogy az intézményi fejlődés valamiféle általános, de minden-képpen nagy ívű fejlődésének magyarázatát kívánják nyújtani. Vállalkozásuk alapvetően sikeres, de ez nem jelenti azt, hogy egy sor kérdést ne hagynának megválaszolatlanul. Állításaiak erősek, inspirálók és szemléletformálók, a kötet bizonyára bekerül az intézményi közigazdaságtan kötelező olvasmányai közé. A könyv ugyanakkor izgalmas és élvezetes olvasmány is, tele történelmi példákkal, ami nemcsak az intézményi közigazdaságtani irodalomban jártas kutatóknak jelent hasznos olvasmányt, hanem a társadalomtudományok iránt érdeklődők széles köre számára is.

A szeröket aligha kell bemutatni. Douglass North közigazdasági Nobel-díjas gazdaság-történész, az intézményi közigazdaságtan egyik legprominensebb kutatója. Társzerzői John Wallis és Barry Weingast,¹ akikkel már korábban is volt társszerzői viszonyban North, és akik tekintélyüket annak köszönhetik, hogy briliáns módon képesek az intézményi közigazdaságtani elemzésekbe integrálni a történelmi szemléletet. E könyv, amely egyedinek tekinthető mindenmuk munkássága tekintetében, azt bizonyítja, hogy együttműködésük ez esetben is gyümölcsözönök bizonyult. A szerzők munkásságát ismerő olvasók azonnal érzékelik, hogy mindenki jelentősen hozzájárultak a könyvhöz.

A kérdés

A kötet az intézményi fejlődés komplex folyamatát teljesen újszerű keretben mutatja be. Az alapfogalom, amelyből a szerzők elindulnak, a társadalmi rend. A társadalmi rend magában foglalja a gazdasági, politikai, katonai, vallási és egyéb rendszereket. A társadalmi rendek különböző módon képesek az emberek között inherens módon létező erőszakot kontrollálni, s alapvetően abban különböznak egymástól, hogy milyen intézményekkel tudják ezt megtenni. A szerzők szerint az emberiség történetében háromféle rend létezett:

¹ Douglass North: Washington University, St. Louis és Hoover Institution, Stanford University (<http://economics.wustl.edu/north> és http://nobelprize.org/nobel_prizes/economics/laureates/1993/north-autobio.html).

John Wallis: University of Maryland, College Park és National Bureau of Economic Research (<http://econweb.umd.edu/~wallis/Index.htm>).

Barry Weingast: Department of Political Science, Stanford University és Hoover Institution (<http://politicalscience.stanford.edu/faculty/weingast.html>).

a primitív rend, amely a vadászó-gyűjtőgető társadalmakat jellemzte,² a korlátozott hozzáférést biztosító rend (*limited access order*) vagy más néven természetes állam (*natural state*) és a szabad hozzáférést biztosító rend (*open access order*).

North és szerzőtársai tehát az intézmények szerepére helyezik a hangsúlyt annak a kérdeznek a megválaszolásban, hogy a társadalmi rendek milyen logika mentén valósítják meg az erőszak kontrollját. Legnagyobb mértékben a szabad hozzáférést biztosító rend képes korlátozni az erőszakot, következésképpen *tartós* gazdasági fejlődés csak ebben a rendben lehetséges. Ez a rend azonban csak nagyon kevés országban fejlődött ki, valójában ez idáig csak a Nyugat fejlődése vezetett ennek kialakulásához. Ezt hangsúlyozva valójában North, Wallis és Weingast is ugyanazt az alapvető kérdést feszíti, amely Adam Smith óta az egész közgazdaságtan homlokterében áll: miért nem képesek egyes országok fejlődni? Az intézményi közgazdaságtani kutatások a piacot támogató jó intézmények [szilárd tulajdonosi jogok, a szerződések kiképyszeríthetősége, a jog uralma (*rule of law*) stb.] szerepét hangsúlyozzák a gazdasági fejlődésben. Az a kérdés azonban, amelyre az intézményi közgazdaságtani kutatások nem képesek áttörni magyarázatot adni azon túl, hogy a formális és informális intézmények összhangjának szükségességét emelik ki, éppen az, hogy miért nehézkes ezeknek a jó intézményeknek a transzferálása a fejletlen országokba, vagy ha részben sikerül is, azok jelenléte miért nem vezet minden esetben gazdasági fejlődéshez.

A könyv elméleti keretében ez a dilemma úgy fogalmazódik meg, hogy milyen feltételek szükségesek ahhoz, hogy a korlátozott hozzáférést biztosító rend szabad hozzáférést biztosító renddé alakulhasson át. A szerzőhármás tehát a gazdasági fejlődés alapkérdését a korlátozott és a szabad hozzáférést biztosító rend közötti átmenet lehetőségére vezeti vissza.

A korlátozott versus a szabad hozzáférést biztosító rend

A szerzők a korlátozott hozzáférést biztosító rendet, amelyet másképpen természetes államnak neveznek, a rendek domináns típusának tekintik. Ez a rend körülbelül tízezer ével ezelőtt jelent meg. Legfontosabb jellemzője, hogy a politikai rendszer befolyásolja a gazdasági rendszert, járadékot biztosítva az uralkodó elitnek. Itt az erőszakot az korlátozza, hogy az erőforrásokhoz való hozzáférés és a szervezetek alakításának lehetősége az elit privilegiuma, amelynek tagjai így a gazdasági előnyök megszerzésre koncentrálnak az erőszak helyett. Ez a rend nagy változatosságban létezett, hiszen az ókorai Mezopotámia vagy a Görög Birodalom, a középkori Anglia épügy jellemző példák, mint a mai Argentína, Oroszország vagy Mexikó.

A korlátozott hozzáférést biztosító rend az egyéni kapcsolatokon alapul, ahol az egyének személyes tulajdonságai és társadalma leghatározott tulajdonságai összekapcsolódnak. A rend életképességét az biztosítja, hogy a hatalommal rendelkező egyének koalíciói alkotva egyrészt korlátozzák az erőszakot, ösztönözött teremtve így a gazdaságilag hasznos tevékenységre (a termelésre), másrészt széles körre kiterjeszlik a társadalmi interakciókat. Ugyanakkor az erőszakot gyakorló vagy gyakorolni képes elit garantálja a tulajdonosi jogokat is, mert így nagyobb jövedelemre tehet szert, mint egyébként, és ezzel egyben ösztönöz a kooperációra is. Így ezt a rendet is jellemzheti a növekedés, amely azonban „törékeny”, szemben a másik rendre jellemző tartós növekedéssel. A járadékvadászat inherens jegye ennek a rendnek: az elit a gazdasági előnyök megszerzésére eszközöként használja az államot.

A szerzők a természetes állam kapcsán hangsúlyozzák, hogy bár az nagyon stabil, de nem statikus, éppen ellenkezőleg, fejlődik. Három alaptípusát írják le: a törékeny (*fragile*), az alap (*basic*) és az érett (*mature*) természetes államot. A törékeny természetes állam,

² A primitív rend rövid bemutatása után a szerzők a továbbiakban nem foglalkoznak ezzel a renddel.

amely manapság sem ritka (például Afganisztán, Irak vagy Szomália), alig képes magát fenntartani a külső és/vagy belső erőszakkal szemben. Itt az intézményrendszer nagyon egyszerű: még azt sem teszi lehetővé, hogy az elit tagjai hihető módon elköteleződjenek a szabályok betartása mellett. Világos, hogy gazdasági fejlődés ebben a struktúrában nem lehetséges. Az *alap* természetes államban az állam szervezeti struktúrája szilárd és stabil, de az állam nem örökletű (*perpetually lived*), így a fejlődés korlátozott és törékeny. Az érett természetes államban szofisztikált magán- és közszervezetek alakulnak ki, valamint kifejlődik a magán- és közjog, amely akár látványos fejlődéshez is vezethet. A természetes állam tehát nagy változatosságban létezett/létezik, de a fő kérdés az, hogy miként fejlődik. A szerzők azt hangsúlyozzák, hogy a természetes állam dinamikája a domináns elit dinamikájától függ, s a fejlődési pálya nem egyenes vonalú, gyakoriak a visszakanyarodások, és korlátozott a fejlődési lehetőség.

Az évezredek óta létező természetes állammal szemben a szabad hozzáférést biztosító rend csak mintegy 200 éve – nagyból az angol ipari forradalom kezdete óta – alakult ki, és csak körülbelül két tucat országban valósult meg, amely kivétel nélkül minden fejlett, demokratikus ország.³ Ez a rend a Nyugat fejlődésének a terméke. mindenki számára egyenlő hozzáférést biztosít a szervezetek alakításához, erős civil társadalom jellemzi, és a cserék személytelenek. Alapja a gazdasági és politikai verseny, amely hatékonyan képes korlátozni az erőszakot. Senki sem áll a jog felett, és erős „third party” szervezetek (hadsereg, rendőrség, bíróság) fejlődnek ki. Szemben a korlátozott hozzáférést biztosító renddel, itt az intézmények (például az állam és a szervezetek) személytelenek, azaz örökké létezők (*perpetually lived*), s ennek nagyon jelentős szerepe van a gazdasági növekedésben: az uralkodó személytől függetlenül létező állam vagy a tagok személytől függetlenül létező gazdasági szervezet (például a részvénytársaság) elsősorban a szerződések szabadságát és a szerződések jobb kikényszeríthetőségét teszik lehetővé, s ezen keresztül segítik a piaci fejlődését.

A szabad hozzáférést biztosító rendben a politikai és a gazdasági rendszerek elválnak egymástól: az egyéneknek nincs szükségük politikai hatalomra ahhoz, hogy gazdasági jogaik legyenek. Nem arról van szó, hogy ne lenne járadékvadászat ebben a rendben is, csak arról, hogy a politikai verseny miatt egyetlen hatalmon lévő (kormányzó) csoport sem képes „túl sokat” elsajtítani. Ezen a ponton hiányérzete támadhat az olvasónak, a szerzők ugyanis témaikkal összefüggésben nem elemzik mélyebben a járadékvadászatot, nem végeznak összehasonlítást a másik rendre jellemző járadékvadászattal. Pedig North és szerzőtársai azt sugallják, hogy az más természetű a két rendben.

Szintén hiányolható, hogy – a természetes állam belső fejlődésének leírásához hasonlóan – nem szólnak a szerzők a szabad hozzáférésű rend fejlődéséről. Ez például már csak azért is fontos lenne, mert a mai fejlett demokratikus társadalmakban a mindenkorai elit nagy társadalmi elosztórendszeret működtet annak érdekében, hogy a rend által biztosított piac működésének előnyeiből az egyének szélesebb körben részesedjenek. A jóléti típusú állomok pedig minden bizonnal a fejlődés egy újabb fázisát képviselik a szabad hozzáférést biztosító rendeken belül.

Az átmenet

A kritikus társadalmi-gazdasági fejlődést a korlátozott hozzáférést biztosító rendből a szabad hozzáférést biztosító rendbe való átmenet jelenti, mivel egyedül ez utóbbi típusú rend képes tartós növekedésre. North és szerzőtársai szerint az átmenet két lépésben valósul

³ Az országok körét pontosabban nem határozzák meg a szerzők, pedig érdekes lenne tudni, vajon ebbe a körbe sorolják-e a közép-európai átmeneti országokat, beleértve Magyarországot is.

meg. Először az elit tagjai személytelenül kezdk kezelni egymást, ami az egyéni prívilégiumokat jogokká alakítja, amelyek a pozícióhoz tapadnak, s nem a személyhez. Másodszor, létrejönnek azok az intézmények, amelyek védik ezeket a jogokat, és egyben kiterjesztik azokat a népesség szélesebb körére is. Az átmenet során legnagyobb fenyergetéssel az elit prívilégiumaira más elit csoportok vannak.

Ahhoz, hogy az első folyamat végbe menjen, három küszöbfeltételnek (*doorstep condition*) kell kialakulnia: meg kell valósulnia a jog uralmának (*rule of law*) az elütre nézve, a hadsereg politikai ellenőrzésének, valamint az államnak örökké létezővé kell válnia. Történelmi példák mutatják, hogy e feltételek közül több vagy kevesebb időnként teljesült egyes társadalmaiban, de mivel nem minden, azok mégsem tudtak átlépni a szabad hozzáférést biztosító rendbe. Az egyetlen átmenetet ez idáig a Nyugat fejlődése produkálta. Az átmenet tehát rendkívül nehéz és ritka, a szerzők logikája szerint ez mesterséges, megtervezett úton nem is valósítható meg. Az átmenet megindulásához ugyanis az elit érdekében kellene állnia a személyes prívilégiumok jogokká való alakításának kezdeményezése, s ezt követően is a folyamat fejlődését mindvégig a résztvevők racionális magatartása viszi előre.

Történelmi példák

Szerzők számos történelmi és a valós életből vett példával szemléltetik az elméleti keretet. A történelmi példák sorából kiemelkedik a harmadik fejezet, amely a feudális Anglia esetén mutatja be, hogyan fejlődött a föld tulajdonviszonyok és az uralkodó (állam) kapcsolata. Az angol fejlődés példája jól érzékelheti, hogy már a feudális Angliában hogyan jöttek létre a föld tulajdon terén azok az intézmények, amelyek a korlátozott hozzáférést biztosító rend szabad hozzáférést biztosító renddé alakulásához vezettek. Ebben a folyamatban a kulcselem az volt, ahogyan a föld tulajdon személytelenné (*impersonal*) vált, s ezzel együtt egyre szilárdabbá is. A különutas angol feudalizmus (*bastard feudalism*)⁴ tehát a föld tulajdon fejlődése terén a kontinentális török területektől eltérő utat járt be: a csatlósok katonai szolgálatáért járó földadomány helyett a pénzbeli juttatást hívta életre, s ezzel nagyban hozzájárult a társadalmi mobilitás növekedéséhez, amely a fejlődés egyik fő mozgatórugójává lett. A középkori Angliában a föld tulajdon bonyolult rendszere jött létre: a földhasználati jogon több személy is osztozhatott, bizonyos jogok örökölhetők voltak, mások nem. Következésképpen az arisztokrácia számára a föld egyre kevésbé volt a hatalom forrása, miközben a hatalom új forrásai (például a kereskedelem) jelentek meg, s éppen ezek bizonyultak kritikusnak az angol fejlődésben.

A különutas angol feudalizmus elemzésével messze nem azonos terjedelemben, de változatos korok változatos államai szolgáltatnak példát a három szerzőnek. A törékeny természetes államból az *alap* természetes államba való átmenet illusztrálására két időben és földrajzi téren is nagyon távoli példát hoznak: az azték birodalmat és a Karolingok birodalmát. Az *alap* természetes államból az *érettbe* való átmenetet pedig a feudális Európával és a benne megerősödő egyházzal mutatják be. A történeti példák jól bizonyítják, hogy az egyre fejlettebb típusú természetes államba való átmenet során a fegyveres erőszak egyre csökkent, de az csak a szabad hozzáférést biztosító rendbe való átmenet után vált képessé önmagát erősítve csökkeni a politikai és gazdasági verseny nyomán.

A hatodik fejezetben a szabad hozzáférést biztosító rendek kialakulására a szerzők a három klasszikusnak számító történelmi példát elemezik: az angol, a francia és az amerikai átalakulást. A három ország példája nyomán világossá válik, hogy nem létezik egyetlen,

⁴ A *bastard feudalism* csaknem lefordíthatatlan magyarra, a történelemtudományban az *elkorcsosult feudalizmus* elnevezést használják.

egyedi és egyértelmű recept az átmenetre, hiszen a küszöbfeltételek eltérő intézményekkel és eltérő úton jöttek létre e három országban. A 19. században Nyugaton a személytelen politikai és gazdasági szervezetek kialakulása, megerősödése és elterjedése vezetett a szabad hozzáférést biztosító rendbe.

Következtetések

A könyv elméleti kerete alapján tehát komoly kétségeink támadnak a fejletlen országok gazdasági felzárkózását illetően. Mivel a társadalmi rendek inherens logika alapján működnek, s az intézmények jellemzők a rendekre, azok a fejlesztési programok, amelyek a szabad hozzáférést biztosító rendre jellemző jó intézmények általánosítása révén kívánják a fejlődést megindítani, nem vezetnek gazdasági fejlődéshez a fejletlen országok korlátozott hozzáférést biztosító rendjében. A könyv érvelése alapján a fejlett országok ilyen irányú erőfeszítései (például a Világbank és a Valutaalap programjai) is minden értelmetlenek és haszontalanok a fejletlen országok számára, mert azokat a másik rend „logikája” alapján terveztek meg. Ennek kapcsán a kötet szerzői hangsúlyozzák, hogy a nyugati reformokat szorgalmazók nem értik meg azt, hogy a korlátozott hozzáférést biztosító rendet nem meggyógyítani kell, mert az nem beteg: ez egy stabil egyensúlyi megoldás, amelynek más a „logikája”, mint a másik rendnek. Tartós növekedést a fejletlen országok csak akkor érhetnek el, ha átalakulnak szabad hozzáférést biztosító renddé. Ehhez nem elég, de nem is lehetséges pusztán bizonyos intézményeket adoptálni, hanem „intézményesíteni” (*institutionalizing*) kell magát a szabad hozzáférést biztosító rendet. Ez azonban, ahogy a könyv meggyőzően megmutatja, nehézkes, és nagy ritkán fordul elő – nem tudjuk, hogy hogyan kellene kezdeményezni és levezényelni egy ilyen folyamatot.

A könyvnek nem az volt a célja, hogy megoldási javaslatot adjon erre a problémára. A felvázolt elméleti keret azt mutatja meg, hogy a fejletlenség és a fejlődésre képtelenség okai nem sorolhatók fel pontokba szedve egy listában: a fejletlenség megértéséhez az emberi társadalom intézményi fejlődési folyamatát kell megértenünk. S ennek megértéséhez e kötet is jelentősen hozzájárul.

Kapás Judit